

تحلیل محتوای میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت شهروند بوم‌شناختی در کتب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول

عباسعلی خندان^۱، *علی ایمان زاده^۲، شهرام رنجدوست^۳

۱. دانشجوی دکتری گروه برنامه‌ریزی درسی، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران

۲. دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

۳. استادیار گروه برنامه‌ریزی درسی، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران

(دریافت: ۱۳۹۹/۰۶/۱۸ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۲۵)

Analyzing the Attention to the Components of Ecological Citizenship Education in the Social Studies Textbooks of First Secondary School

Abbas Ali Khandani¹, *Ali Imanzadeh², Shahram Ranjdoust³

1. Ph.D. Student in Curriculum Planning, Marand Branch, Islamic Azad University, Marand, Iran

2. Associate Professor, Department of Education, University of Tabriz, Tabriz, Iran.

3. Assistant Professor, Department of Curriculum Planning, Marand Branch, Islamic Azad University, Marand, Iran

(Received: 2020.09.08 Accepted: 2021.02.13)

Abstract:

Ecological citizenship as an emerging type of citizenship means specific human responsibilities to protect the environment in a way beyond limited personal interests and thoughts. This study aims to analyze the content of the level of attention to the components of ecological citizen education in social studies textbooks in junior high school. To achieve this goal, the content analysis method has been used. Descriptive statistical methods such as frequency and percentage were employed to analyze the data. Frequency charts were used to present the data. Findings showed that in the social education textbooks of junior high school, a total of 63 cases have been paid to the education of ecological citizens, of which, 21 cases (33.33%) were related to Ecological knowledge, 19 cases (30.15%) were related to Ecological beliefs and attitudes, and 23 cases (36.50%) were related to Ecological behavior. The lowest frequency of prepending to ecological knowledge was in the 7th and 8th grades of junior high school (0.00). The highest frequency related to personal environmental behaviors was in the 7th grade of junior high school (44.44%), and for the sense of responsibility towards nature and its elements, the highest frequency was in the 9th grade of junior high school (44.44%). Based on these findings, many components in all aspects of ecological citizen education have been neglected. Given the existing crises in the field of human ecology and the effective role of curricula in resolving these crises, it is suggested that ecological education be given more attention by educational officials and policymakers.

Keywords: Education, Ecological Citizenship, Social Studies, Junior High School.

چکیده:

شهروند بوم‌شناختی به‌عنوان یک نوع شهروندی نوظهور، به معنای مسئولیت‌های خاص انسان برای محافظت از بوم و محیط‌زیست است به طریقی که فرد به فراتر از منافع محدود خود بیندیشد. هدف پژوهش حاضر تحلیل محتوای میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت شهروند بوم‌شناختی در کتب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول است. برای رسیدن به این هدف روش تحلیل محتوا به‌کاربرده شده است. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش‌های آمار توصیفی مانند فراوانی و درصدگیری و برای ارائه داده‌ها از جداول فراوانی بهره گرفته شده است. یافته‌های پژوهش نشان دادند که در کتب تعلیمات اجتماعی دوره متوسطه اول جمعاً ۶۳ مورد به تربیت شهروند بوم‌شناختی توجه شده است که از این تعداد ۲۱ مورد (۳۳/۳۳٪) به معرفت و دانش بوم‌شناختی، ۱۹ مورد به (۳۰/۱۵٪) به باور و نگرش بوم‌شناختی و ۲۳ مورد (۳۶/۵۰٪) به رفتار بوم‌شناختی پرداخته شده است. کمترین فراوانی به تسهیم دانش بوم‌شناختی در پایه‌های هفتم و هشتم دوره اول متوسطه (۰/۰۰) بود و بیشترین درصد فراوانی به رفتارهای محیط‌زیستی شخصی در پایه هفتم متوسطه اول (۴۴/۴۴٪) و احساس مسئولیت در برابر طبیعت و عناصر آن در پایه نهم متوسطه اول (۴۴/۴۴٪) بود. با تأمل در باب این یافته‌ها می‌توان گفت که مؤلفه‌های بسیاری در همه ابعاد تربیت شهروند بوم‌شناختی مورد کم‌توجهی قرار گرفته شده است. پیشنهاد می‌شود با توجه به بحران‌های موجود در حیطه بوم‌زیست انسان و نقش برنامه‌های درسی در رفع این بحران‌ها، توجه به تربیت بوم‌شناختی بیش‌ازپیش موردتوجه مسئولین و سیاست‌گذاران آموزشی واقع شود.

واژه‌های کلیدی: تربیت، شهروند بوم‌شناختی، مطالعات اجتماعی، دوره متوسطه اول.

مقدمه

آموزشی و حتی نظام‌های سیاسی است. تربیت شهروند بوم‌شناختی به‌عنوان یکی از انواع تربیت و فراتر از تربیت محیط‌زیستی می‌تواند در قالب نظام آموزشی و نمود عینی آن یعنی برنامه درسی می‌تواند در تحقق این آرمان و هدف اساسی جامعه و نظام آموزشی نقش اساسی ایفا کند. آموزش برای ارتقای توسعه پایدار بهبود ظرفیت مردم برای پرداختن به محیط‌زیست و توسعه بسیار مهم و حیاتی است. مدارس از سه طریق می‌توانند در تربیت شهروندی بوم‌شناختی نقش ایفا کنند: ۱. ارتقاء سواد محیط‌زیست در دانش‌آموزان ۲. تشویق دانش‌آموزان به مشارکت مدنی و سیاسی ۳. فعالیت‌های خصوصی و رفتارهای پایدار (Spannring, 2019).

با توجه به اینکه مدارس و نهاد آموزش و پرورش و برنامه‌های درسی طراحی و اجرا شده در آنها می‌تواند نقش بسزایی در بهبود پایداری محیط‌زیستی و بهبود بوم افراد ایفا کنند و تغییر و تحول زیربنایی در این حوزه‌ها و توسعه و تعالی اجتماعی و فرهنگی جامعه درگرو مدارس و برنامه درسی آنها خواهد بود، تربیت شهروند بوم‌شناختی با توجه به مشکلات بوم‌شناختی و محیط‌زیستی باید کانون توجه نظریه‌پردازان برنامه درسی و طراحان برنامه‌های درسی واقع شود. اگرچه در نظام آموزشی ایران پیدایش و فعالیت مدارس طبیعت و مدارس سبز در راستای احیای این نوع تفکر و این نوع برنامه درسی بود و باور به اینکه ارتقای مدارس به مدارس سبز و طبیعت می‌تواند به ارتقای دیگر فضاهای انسانی در مقیاس‌های مختلف کمک کند ولی موفقیت‌چندانی در احیای این نوع تفکر مشاهده نمی‌شود. تفکر بوم‌شناختی با نگاهی فراتر از تفکرات محیط‌زیستی و با نگاهی انسان‌شناسانه تر و جامع‌تر از بقیه تفکرات در پی احیای رابطه میان روستا و شهر، جامعه و طبیعت و رابطه انسان‌ها با انسان‌ها و دیگر موجودات زنده است (Stevenson, 2014). با توجه به آموزه‌های دینی و اسلامی و با توجه به اهداف غائی و میانی تدوین شده برای نظام آموزشی از جمله تحقق حیات طیبه در دانش‌آموزان و لزوم تحقق آنها، طراحی برنامه درسی برای تربیت شهروند بوم‌شناختی می‌تواند در تحقق این اهداف و دیگر اهداف همسو با آن نقش اساسی ایفا کند. لذا توجه به این نوع تربیت در برنامه‌های درسی می‌تواند ضمن پرورش مسئولیت‌های مدنی دانش‌آموزان، ارتباط صحیح آنها با محیط‌زیست و انسان و جامعه آنها را به‌صورت رسمی درونی سازی کند، لذا پژوهش حاضر به دنبال تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول در میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت شهروند

در بستر رویکرد تربیت شهروند فعال، یکی از موضوعاتی که اخیراً با رشد و گسترش توانایی انسان در تسلط بر طبیعت ظاهر شده است، تربیت شهروند بوم‌شناختی است. شهروند بوم‌شناختی^۱ یکی از حوزه‌های تربیت شهروندی است که به‌طور عجیبی کمتر به آن پرداخته شده است (Evans, 2011). مارشال^۲ در سنخ شناسی شهروندی به سه نوع مدنی، سیاسی و اجتماعی اشاره داشت که استینبرگن بعد چهارمی را به‌عنوان شهروند بوم‌شناختی به آن اضافه کرد (Jordan et al., 2009). از دیدگاه دابسون^۳، شهروند بوم‌شناختی به معنای مسئولیت‌های خاص انسان برای محافظت از محیط‌زیست است به طریقی که فرد به فراتر از منافع محدود خود بیندیشد (Brown, 2016). مفهوم شهروند بوم‌شناختی بیشتر از آنکه مبتنی بر حقوق باشد، وظیفه محور است. دابسون به همراه مارک اسمیت^۴، استاد دانشگاه آزاد انگلیس، شهروند بوم‌شناختی را باز اخلاقی کردن مجدد سیاست می‌بینند. به تعبیر اسمیت، شهروند بوم‌شناختی به دنبال پرورش حس تعهد انسان مربوط به انسان‌ها، حیوانات، درختان، کوه‌ها، اقیانوس‌ها و سایر اعضای بیوتیک جامعه است (Smith, 1998).

از طرف دیگر یکی از دغدغه‌های اساسی انسان عصر جدید، مواجهه مناسب با طبیعت و محیط‌زیست ضمن بهره‌برداری درست از آن در جهت رفاه زندگی خود است. رابطه انسان با خود، خدا و طبیعت و محیط‌زیست سه ضلع اساسی سبک زندگی دینی است. در آموزه‌های دینی و مبتنی بر سبک زندگی دینی و اسلامی تنظیم این رابطه می‌تواند در تحقق هدف اساسی نظام آموزشی که تربیت انسان کامل و رسیدن به حیات طیبه است، نقش اساسی ایفا کند (Imanzadeh et al., 2013). در آموزه‌های دینی و اسلامی تأکید زیادی بر نحوه تعامل درست انسان با طبیعت شده است و انسان مدرن با دست‌کاری غیراصولی در این روابط چالش‌های زیادی را برای خود ایجاد کرده است. اگر نتوان به این مشکلات غلبه کرد دیگر جهانی پایدار بر نسل‌های بعدی وجود نخواهد داشت لذا مدارس در اینجا نقش به‌سزایی دارند (Alizadeh et al., 2016).

رسیدن به جامعه پایدار به‌عنوان آرمان و هدف نظام‌های

1. Ecological citizen
2. Marshal
3. Dobson
4. Mark Smith

تحلیل کتاب‌ها، ۵ مؤلفه مدنظر قرار گرفت: مسؤلیت پذیری، مشارکت، حل تعارضات، تنوع و حقوق بشر. نتایج تحقیق بیانگر آن بود که ایده آل‌های مدنظر اتحادیه اروپا پیرامون تربیت شهروندی به صورت نامتوازن و در برخی موارد بسیار سطحی، در کتاب‌های موردبررسی، موردتوجه قرار گرفته است. در خصوص مؤلفه مسؤلیت پذیری، به ویژگی‌هایی همچون عادات، قوانین و مقررات، الزامات (مسؤلیت‌ها) و اطاعت از قوانین راهنمایی و رانندگی تأکید ویژه‌ای مشاهده می‌شود اما توجه کمی بر مسؤلیت پذیری و مراقبت و دل‌مشغولی نسبت به دیگران صورت گرفته است. به مهارت‌های فکوره و انتقادی نسبتاً توجهی سطحی شده است. مؤلفه مشارکت فعال در محتوای این دوره موردتوجه بوده است. متون درسی از تأکید و توجه بر مفهوم تعارض اجتناب کرده، مسأله حل تعارضات را بسیار کم موردتوجه قرار داده‌اند. مفهوم تنوع و تکرر بیشتر از چشم‌انداز اطلاع‌رسانی (ارائه اطلاعات صرف) موردتوجه بوده و فرصت‌های کمی به تفکر انتقادی اختصاص یافته است. اگرچه به عضویت در انجمن‌های محیط‌زیستی توجه خوبی شده است. ولی در رابطه با حقوق بشر نیز توجه اندکی صورت گرفته است. رمزی^۶ و همکاران (۱۹۹۲)، در پژوهش خود با عنوان تربیت محیط‌زیستی در برنامه درسی قبل از دانشگاه، نظام تربیتی آمریکا را یک نظام تربیتی مبتنی بر ایده سبز می‌داند. از دیدگاه ایشان انسجام اجتماعی، مشارکت در مسائل اجتماعی، احترام به محیط‌زیست و حفظ تنوع گونه‌های گیاهی و حیوانی، درک نگرش توسعه پایدار از جمله اهداف برنامه‌های درسی قبل از دانشگاه نظام تربیتی آمریکاست. دی یونگ^۷ (۱۹۸۵)، در پژوهش خود این نتیجه را گرفته است که سبک زندگی ارتباط مستقیمی با رفتار بوم‌شناختی دارد و افراد با سبک میانه‌رو رابطه مثبتی با بازیافت کاغذ و شیشه دارند. لیورز^۸ و همکاران (۱۹۸۶)، ثابت کردند افراد دارای ارزش‌ها و سبک زندگی مذهبی و سنت‌گرا (مؤمنین) به فعالیت‌های گروهی در بهبود وضعیت شرایط جامعه، مثلاً شرایط محیطی علاقه‌مندند. کلی^۹ (۲۰۱۲)، در پژوهش خود با عنوان تربیت شهروندی بوم‌شناختی از طریق یادگیری خدمات‌رسانی در دانشگاه‌های کاستاریکا، یادگیری خدمت محور را یکی از ضروری‌ترین انواع یادگیری در قرن جدید عنوان می‌کند. از دیدگاه ایشان یادگیری

بوم‌شناختی است.

با توجه به موضوع پژوهش که تحلیل محتوای میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت شهروندی بوم‌شناختی در کتب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول است، در این قسمت پژوهش‌های داخلی و خارجی انجام شده آورده می‌شود:

علیزاده اقدم^۱ و همکاران (۲۰۱۷)، در پژوهشی با عنوان شهروندی بوم‌شناختی و هوش معنوی (مورد مطالعه: شهروندان شهر تبریز) نشان داد که بین هوش معنوی و مؤلفه‌های آن با شهروندی بوم‌شناختی ارتباط مثبت و معنی‌داری وجود دارد. علیزاده اقدم و همکاران (۲۰۱۶)، در پژوهشی با عنوان هوش اخلاقی ابزاری برای تبیین شهروندی بوم‌شناختی (مطالعه موردی شهروندان کلان‌شهر تبریز) به این یافته دست یافتند که بین هوش اخلاقی و مؤلفه‌های آن ارتباط معنادار وجود دارد. بهشتی^۲ (۲۰۰۷)، در پژوهش خود شاخص‌های شهروندی در کتاب‌های علوم اجتماعی دوره متوسطه را بررسی کرده است. یافته‌های تحقیق این پژوهش نشان داد که بیشترین توجه در میان ابعاد متفاوت شهروندی، به بعد حقوق سیاسی شده است؛ زیرا از مجموع ۷۰ مورد اشاره به این مؤلفه‌ها، ۳۰ مورد به مسائل سیاسی نظیر حق تعیین سرنوشت، حق رأی، حق آزادی، حق آزادی راهپیمایی و آزادی احزاب اختصاص یافته بود.

هوانگ^۳ و همکاران (۲۰۱۶) در پژوهش خود نشان دادند که خیلی از نظام‌های آموزشی نتوانسته‌اند شهروندی بوم‌شناختی را به عنوان یک دیسیپلین یا یک مطالعه بین‌رشته‌ای در برنامه‌های درسی خود بگنجانند.

در پژوهش‌های خارجی نیز سواد بوم‌شناختی و تربیت شهروندی بوم‌شناختی نیز دغدغه پژوهشگران بوده است و پژوهش‌های نزدیک به این موضوعات انجام گرفته‌اند که می‌تواند در جهت‌دهی به پژوهش حاضر کمک کند.

جاگرز و مارتینسون^۴ (۲۰۱۰)، در پژوهشی، ارزش شهروندی، شهروندان بوم‌شناختی و رفتارهای محیط‌زیستی را موردبررسی قرار داده است. کولادو و آکسورا^۵ (۲۰۰۶)، به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی اسپانیا در رابطه با مؤلفه‌های تربیت شهروندی دموکراتیک پرداخته‌اند. برای

1. Alizadeh Aghdam
2. Beheshti
3. Huang
4. Jagers & Martinsson
5. Colado & Atxurra

6. Ramsey
7. De Young
8. Livers
9. Kelly

بوم‌شناختی چه در قالب نظام آموزشی و چه در قالب پژوهش‌های تربیتی مورد غفلت واقع شده است.

روش‌شناسی پژوهش

در این مرحله از تحقیق از روش توصیفی از نوع تحلیل محتوا استفاده می‌شود و نوع بررسی نیز اسنادی بوده است. مطالعه بر روی بررسی متن‌ها انجام گرفت، لذا جامعه آماری پژوهش حاضر، کلیه کتاب‌های مرتبط دوره اول متوسطه بوده و کتب تعلیمات اجتماعی به‌عنوان نمونه پژوهش به‌صورت هدفمند انتخاب شده است. علیرغم اینکه آموزش شهروند بوم‌شناختی در دیسیپلین‌های درسی متفاوت می‌تواند صورت گیرد ولی این مفهوم بیشتر با حوزه مطالعات اجتماعی تناسب بیشتری دارد، لذا این حوزه به‌عنوان نمونه مورد مطالعه انتخاب شده است. نمونه مورد مطالعه کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه است.

برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش‌های آمار توصیفی مانند فراوانی و درصدگیری استفاده خواهیم کرد و برای ارائه داده‌ها از نمودار و جدول فراوانی بهره‌برداری خواهد شد. روش کار در این تحقیق به این شکل است که بر اساس عملیات برش، محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی متوسطه دوره اول که شامل متن، پرسش، تصاویر، فعالیت‌های درون‌متنی و همچنین کاربرگه‌هایی در انتهای کتاب است، طبقه‌بندی می‌شوند. با توجه به مبانی نظری تحقیق، مفاهیم و مؤلفه‌های تحلیل محتوا عبارت‌اند از: معرفت و سواد بوم‌شناختی، بینش و نگرش بوم‌شناختی و رفتار بوم‌شناختی است. ارزش‌های محیط‌زیستی مشارکت، مصرف معقولانه، مسئولیت، حقوق و عدالت است که تلفیقی از طبقه‌بندی کاراتکین و همکاران (۲۰۱۹) و علیزاده اقدم و همکاران (۲۰۱۷) از مؤلفه‌های شهروند بوم‌شناختی مبنای تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

خدمات‌رسانی که ریشه در اندیشه‌های پراگماتیستی جان دیویی دارد به رابطه بین نظر و عمل در تعلیم و تربیت و رابطه آموخته‌های مدارس با مسائل و مشکلات اجتماع و محیط بیرون دارد. از دیدگاه ایشان دانشجویان کاستاریکائی در مصاحبه‌های کیفی، عملکرد یادگیری خود را در مسائل بوم‌شناختی و محیط‌زیستی مطلوب گزارش کردند و از طریق این نوع یادگیری دانش و نگرش بوم‌شناختی بهتری در دانشجویان شکل می‌گیرد. از منظر این پژوهش با توجه به اینکه در یادگیری خدمات‌رسانی مشارکت عنصر اصلی یادگیری است، تسهیم دانش بیشتری یادگیرندگان اتفاق می‌افتد که بر کیفیت یادگیری تأثیر می‌گذارد.

از دید پژوهشگران ویژگی اصلی برنامه درسی شهروند بوم‌شناختی محیط و جامعه‌محور بودن آن بر سیاسی اجتماعی بودن آن است. کاراتکین^۱ و همکاران (۲۰۱۹)، در پژوهش خود با عنوان رشد مقیاس شهروند بوم‌شناختی مؤلفه‌های بوم‌شناختی را شامل مشارکت، توسعه پایدار، مسئولیت‌پذیری و عدالت می‌داند و به این نتیجه دست‌یافت که معلمان ترکیه‌ای به میزان زیادی مؤلفه‌های شهروند بوم‌شناختی را رعایت می‌کنند.

بررسی پژوهش‌های انجام‌گرفته نشان می‌دهد که مسائل بوم‌شناختی و محیط‌زیستی دغدغه اندیشمندان و محققان بوده است و هر کدام از منظرهای مختلف به این پدیده‌ها پرداخته‌اند. بررسی پژوهش‌های فوق نشان می‌دهد که پرداختن به مسائل بوم‌شناختی از ضروریات اصلی تعلیم و تربیت عصر حاضر بوده و می‌تواند خیلی از بحران‌های زیست‌بوم انسان را در عصر حاضر برطرف کند. بررسی پژوهش‌های فوق نشان می‌دهد که اگرچه پژوهش‌های اندکی در باب شهروند بوم‌شناختی در داخل و خارج از کشور صورت گرفته است و عمدتاً هم از منظر جامعه‌شناختی به این قضیه نگاه شده است ولی تربیت شهروند

جدول ۱. ابعاد تربیت شهروند بوم‌شناختی مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن

Table 1. Dimensions of the Ecological Citizen Education and its Components and Indicators

مؤلفه‌های تربیت شهروند بوم‌شناختی و شاخص‌ها	
Components of ecological citizen education and indicators	
سواد محیط‌زیستی، دانش بحران‌ها و پیامدهای محیط‌زیستی، نحوه ارتباط انسان با انسان، نحوه ارتباط انسان با طبیعت. Environmental literacy, knowledge of environmental crises and consequences, how humans interact with humans, how humans interact with nature.	معرفت بوم‌شناختی Ecological knowledge
ارزش‌گذاری نسبت به محیط‌زیست، احساس تعلق بوم‌شناختی، احساس مسئولیت در برابر طبیعت و عناصر آن، کرامت انسانی و مخلوقات انسانی. Valuation of the environment, a sense of ecological belonging, a sense of responsibility towards nature and its elements, human dignity and human beings.	باور و نگرش بوم‌شناختی Ecological beliefs and attitudes

مؤلفه‌های تربیت شهروند بوم‌شناختی و شاخص‌ها Components of ecological citizen education and indicators	
مشارکت بوم‌شناختی، عضویت در انجمن‌های محیط‌زیستی، رفتارهای محیط‌زیستی شخصی، خدمات‌رسانی محیط‌زیستی، تسهیم دانش بوم‌شناختی. Ecological participation, membership in environmental associations, personal environmental behaviors, environmental services, sharing ecological knowledge.	رفتار بوم‌شناختی Ecological behavior

یافته‌های پژوهش

بوم‌شناختی در کتب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول تا چه

سؤال اول پژوهش: میزان توجه به مؤلفه معرفت و سواد میزان است؟

جدول ۲. فراوانی و درصد توزیع معرفت بوم‌شناختی و مؤلفه‌های آن در کتب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه

Table 2. The Frequency and Percentage of Distribution of Ecological Knowledge and its Components in Social Studies Textbooks of the First Year of High School

درصد Percentage	فراوانی Abundance	مؤلفه‌های معرفت بوم‌شناختی Components of ecological knowledge
33.33	7	سواد محیط‌زیستی Environmental literacy
19.04	4	دانش بحران‌ها و پیامدهای محیط‌زیستی Knowledge of crises and environmental consequences
33.33	7	نحوه ارتباط انسان با انسان How man communicates with man
14.28	3	نحوه ارتباط انسان با طبیعت How man relates to nature
100	21	مجموع Total

فراوانی آن مربوط به سواد محیط‌زیستی (۳۳/۳۳) و نحوه ارتباط انسان با انسان (۳۳/۳۳) است و کمترین مورد هم در سواد و دانش نحوه ارتباط انسان با طبیعت (۱۴/۲۸) مشاهده می‌گردد.

جدول شماره ۲، میزان توجه کتب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه به معرفت بوم‌شناختی و مؤلفه‌های آن را ارائه داده است. این جدول نشان می‌دهد که در کتب مطالعات اجتماعی ۲۱ مورد به مؤلفه معرفت بوم‌شناختی اشاره شده که بیشترین

جدول ۳. فراوانی و درصد توزیع معرفت بوم‌شناختی و مؤلفه‌های آن در کتب مطالعات اجتماعی به تفکیک هفتم، هشتم و نهم دوره متوسطه اول

Table 3. The Frequency and Percentage of Distribution of Ecological Knowledge and its Components in the Books of Social Studies in the Seventh, Eighth and Ninth Grades of the First Secondary School

پایه نهم Ninth grade		پایه هشتم Eighth grade		پایه هفتم seventh grade		مؤلفه‌های معرفت بوم‌شناختی Components of ecological knowledge
درصد Percentage	فراوانی Abundance	درصد Percentage	فراوانی Abundance	درصد Percentage	فراوانی Abundance	
28.57	2	37.50	3	33.33	2	سواد محیط‌زیستی Environmental literacy
14.28	1	25	2	16.66	1	دانش بحران‌ها و پیامدهای محیط‌زیستی Knowledge of crises and environmental consequences
42.85	3	25	2	33.33	2	نحوه ارتباط انسان با انسان How man communicates with man
14.28	1	12.50	1	16.66	1	نحوه ارتباط انسان با طبیعت How man relates to nature
100	7	100	8	100	6	مجموع توجه کتب مطالعات اجتماعی در پایه Total attention of social studies books in the base

طبق جدول ۳ در میزان توجه به معرفت بوم‌شناختی و مؤلفه‌های آن بر اساس پایه‌های تحصیلی هفتم، هشتم و نهم دوره متوسطه اول، بیشترین فراوانی به نحوه ارتباط انسان با انسان در پایه نهم متوسطه اول (۴۲/۸۵) و کمترین فراوانی به نحوه ارتباط انسان با طبیعت و دانش بحران‌ها و پیامدهای محیط‌زیستی (۱۴/۲۸) می‌باشد.

سؤال دوم پژوهش: میزان توجه به مؤلفه باور و نگرش بوم‌شناختی در کتب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول تا چه میزان است؟

جدول ۴. فراوانی و درصد توزیع نگرش و باور بوم‌شناختی و مؤلفه‌های آن در کتب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه

Table 4. The Frequency and Percentage of Distribution of Ecological Attitudes and Beliefs and its Components in Social Studies Textbooks of the First Year of High School

درصد Percentage	فراوانی Abundance	مؤلفه‌های نگرش و باور بوم‌شناختی Components of ecological attitude and belief
31.57	6	ارزش‌گذاری نسبت به محیط‌زیست Valuation of the environment
10.52	2	احساس تعلق بوم‌شناختی A sense of ecological belonging
36.84	7	احساس مسئولیت در برابر طبیعت و عناصر آن A sense of responsibility towards nature and its elements
21.05	4	کرامت انسانی و مخلوقات انسانی Human dignity and human beings
100	19	مجموع Total

جدول ۴، میزان توجه کتب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه به نگرش و باور بوم‌شناختی و مؤلفه‌های آن را ارائه داده است. این جدول نشان می‌دهد که در کتب مطالعات اجتماعی ۱۹ مورد به مؤلفه نگرش و باور بوم‌شناختی اشاره شده

که بیشترین فراوانی آن مربوط به احساس مسئولیت در برابر طبیعت و عناصر آن (۳۶/۸۴) و کمترین مورد هم در احساس تعلق بوم‌شناختی (۱۰/۵۲) مشاهده می‌گردد.

جدول ۵. فراوانی و درصد توزیع نگرش و باور بوم‌شناختی و مؤلفه‌های آن در کتب مطالعات اجتماعی به تفکیک دوره هفتم، هشتم و نهم

Table 5. The Frequency and Percentage of Distribution of Ecological Attitudes and Beliefs and its Components in Social Study Books by the Seventh, Eighth and Ninth Grades of the First Secondary School

پایه نهم Ninth grade		پایه هشتم Eighth grade		پایه هفتم Seventh grade		مؤلفه‌های نگرش و باور بوم‌شناختی Components of ecological attitude and belief
درصد Percentage	فراوانی Abundance	درصد Percentage	فراوانی Abundance	درصد Percentage	فراوانی Abundance	
33.33	3	40	2	20	1	ارزش‌گذاری نسبت به محیط‌زیست Valuation of the environment
11.11	1	0	0	20	1	احساس تعلق بوم‌شناختی A sense of ecological belonging
44.44	4	40	2	20	1	احساس مسئولیت در برابر طبیعت و عناصر آن A sense of responsibility towards nature and its elements
11.11	1	20	1	40	2	کرامت انسانی و مخلوقات انسانی Human dignity and human beings
100	9	100	5	100	5	مجموع توجه کتب مطالعات اجتماعی در پایه Total attention of social studies books in the base

طبق جدول ۵ در میزان توجه به نگرش و باور بوم‌شناختی و مؤلفه‌های آن بر اساس پایه‌های تحصیلی هفتم، هشتم و نهم دوره متوسطه اول، بیشترین فراوانی به احساس مسئولیت در برابر طبیعت و عناصر آن در پایه نهم متوسطه اول (۴۴/۴۴) و کمترین فراوانی به کرامت انسانی و مخلوقات انسانی و احساس تعلق بوم‌شناختی در پایه نهم متوسطه اول (۱۱/۱۱)

می‌باشد. در کتب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول تا چه میزان سؤال سوم پژوهش: میزان توجه به مؤلفه رفتار بوم‌شناختی است؟

جدول ۶. فراوانی و درصد توزیع رفتار بوم‌شناختی و مؤلفه‌های آن در کتب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه

Table 6. The Frequency and Percentage of Distribution of Ecological Behavior and its Components in the Books of Social Studies of the First Year of High School

درصد Percentage	فراوانی Abundance	مؤلفه‌های رفتار بوم‌شناختی Components of ecological behavior
34.78	8	مشارکت بوم‌شناختی Ecological participation
4.34	1	عضویت در انجمن‌های محیط‌زیستی Membership in environmental associations
34.78	8	رفتارهای محیط‌زیستی شخصی Personal environmental behaviors
21.73	5	خدمات‌رسانی محیط‌زیستی Environmental services
4.34	1	تسهیم دانش بوم‌شناختی Sharing ecological knowledge
100	23	مجموع Total

بیشترین فراوانی آن مربوط به مشارکت بوم‌شناختی و رفتارهای محیط‌زیستی شخصی (۳۴/۷۸) و کمترین مورد هم در عضویت در انجمن‌های محیط‌زیستی و تسهیم دانش بوم‌شناختی (۴/۳۴) مشاهده می‌گردد.

در جدول شماره ۶، میزان توجه کتب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه به رفتار بوم‌شناختی و مؤلفه‌های آن را ارائه داده است. این جدول نشان می‌دهد که در کتب مطالعات اجتماعی ۲۳ مورد به مؤلفه رفتار بوم‌شناختی اشاره شده که

جدول ۷. فراوانی و درصد توزیع رفتار بوم‌شناختی و مؤلفه‌های آن در کتب مطالعات اجتماعی به تفکیک هفتم، هشتم و نهم دوره متوسطه اول

Table 7. The Frequency and Percentage of Distribution of Ecological Behavior and its Components in Social Studies Books, Seventh, Eighth and Ninth Grades of the First Secondary School

پایه نهم Ninth grade		پایه هشتم Eighth grade		پایه هفتم Seventh grade		مؤلفه‌های رفتار شناختی Cognitive Behavior Components
درصد Percentage	فراوانی Abundance	درصد Percentage	فراوانی Abundance	درصد Percentage	فراوانی Abundance	
28.57	2	42.85	3	33.33	3	مشارکت بوم‌شناختی Ecological participation
14.28	1	0	0	0	0	عضویت در انجمن‌های محیط‌زیستی Membership in environmental associations
28.57	2	28.57	2	44.44	4	رفتارهای محیط‌زیستی شخصی Personal environmental behaviors
14.28	1	28.57	2	22.22	2	خدمات‌رسانی محیط‌زیستی Environmental services
14.28	1	0	0	0	0	تسهیم دانش بوم‌شناختی Sharing ecological knowledge
100	7	100	7	100	9	مجموع توجه کتب مطالعات اجتماعی در پایه‌ها Total attention of social studies books in the basics

شخصی در پایه هفتم متوسطه اول (۴۴/۴۴) و کمترین فراوانی به عضویت در انجمن‌های محیط‌زیستی و تسهیم دانش بوم‌شناختی در پایه‌های هفتم و هشتم دوره متوسطه اول

طبق جدول ۷ در میزان توجه به رفتار بوم‌شناختی و مؤلفه‌های آن بر اساس پایه‌های تحصیلی هفتم، هشتم و نهم دوره متوسطه اول، بیشترین فراوانی به رفتارهای محیط‌زیستی

(۰۰/۰) می‌باشد. شهروند بوم‌شناختی در کتب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه سؤال اصلی پژوهش: میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت اول تا چه میزان است؟

جدول ۸. فراوانی و درصد توزیع ابعاد شهروند بوم‌شناختی در کتب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه

Table 8. The Frequency and Percentage of Distribution of Ecological Citizen Dimensions in the books of Social Studies of the First Secondary School

مجموع توجه به هر یک از مؤلفه‌ها % Total attention to each component%	فراوانی Abundance	ابعاد تربیت شهروند بوم‌شناختی Dimensions of ecological citizen education
33.33	21	معرفت بوم‌شناختی Ecological knowledge
30.15	19	باور و نگرش بوم‌شناختی Ecological beliefs and attitudes
36.50	23	رفتار بوم‌شناختی Ecological behavior
100	63	مجموع Total

بود عمدتاً بیانگر این حیطة از مؤلفه‌های تربیت شهروند بوم‌شناختی بودند.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر بررسی و تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول در میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت شهروند بوم‌شناختی بود.

در باب سؤال اصلی پژوهش و تأمل در یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول اگرچه به مفهوم شهروند بوم‌شناختی و تربیت شهروند بوم‌شناختی به‌طور مستقیم اشاره نشده است ولی ۶۳ مورد به مؤلفه‌ها و شاخص‌های تربیت شهروند بوم‌شناختی اشاره شده است که بیشترین آنها در مورد رفتار شهروند بوم‌شناختی است و کمترین آنها در حیطة باور و نگرش بوم‌شناختی است. با تأمل در این نتایج می‌توان دریافت که در کتاب‌های علوم اجتماعی دوره متوسطه اول به مفهوم شهروند بوم‌شناختی اشاره‌ای نشده است و چندان به مؤلفه‌های تربیت شهروند بوم‌شناختی توجهی نشده است. مطالعه علیزاده اقدم و همکاران (۲۰۱۶)^۱، هووانگ^۱ و همکاران (۲۰۱۶)^۲، اسپانرینگ^۲ (۲۰۱۹)^۳، مید^۳ (۲۰۱۳)^۳، کلی (۲۰۱۲)^۴، جاگرز و مارتینسون (۲۰۱۰)^۴، و دابسون^۴ (۲۰۱۱)^۴ بر اهمیت ضرورت توجه به

بر اساس جدول ۸ در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول ۶۳ مورد به تربیت شهروند بوم‌شناختی توجه شده است که بیشترین آنها در مورد رفتار شهروند بوم‌شناختی است و کمترین آنها در حیطة باور و نگرش بوم‌شناختی است. همان‌طور که در روش‌شناسی هم توضیح داده شد، متن، پرسش، تصاویر، فعالیت‌های درون‌متنی و همچنین کاربرگه و فعالیت‌های درون‌متنی ملاک بررسی واقع شده است. در معرفت بوم‌شناختی کلمات، سؤالات و تصاویر و محتواهایی که در باب دانش و آگاهی در باب مسائل بوم‌شناختی، فهمیدن این دانش‌ها، به یادآوردن این دانش و معرفت و آگاهی داشتن در باب مسائل بوم‌شناختی بود، ملاک تحلیل محتوا واقع شد. ۱۵ مورد از موارد معرفت بوم‌شناختی در متن کتاب، ۲ مورد در پرسش‌ها و ۴ مورد در تصاویر گنجانده شده بود. در باور و نگرش بوم‌شناختی ملاک در باب متن، تصاویر، پرسش‌ها و عبارات، عمدتاً واژگانی همچون باور داشتن، اعتقاد داشتن، یقین داشتن، پذیرفتن، احساس یا تعلق داشتن و ارزش‌گذاری نسبت به مسائل محیط‌زیستی بود که ۱۴ مورد در متن کتاب، ۱ مورد در پرسش‌ها، ۳ مورد در تصاویر و ۱ مورد در کاربرگه‌های انتهایی کتاب به این بخش اشاره داشتند. در بررسی تحلیل محتوای مربوط به رفتار بوم‌شناختی ۲۳ مورد بیانگر این امر بود که بیشترین فراوانی مربوط به متن درس بود. ۱۳ مورد مربوط به متن، ۵ مورد از تصاویر، ۲ مورد از پرسش‌ها و ۳ فعالیت کاربرگه‌های انتهایی کتاب مربوط به رفتار بوم‌شناختی بود. عباراتی که بیانگر مشارکت داشتن، عضویت داشتن، خدمت‌رسانی و اشتراک‌گذاری دانش در باب مسائل بوم‌شناختی

1. Huang
2. Spannring
3. Mead
4. Dobson

یافته‌های پژوهش هووانگ و همکاران (۲۰۱۶)، دانش‌آموز باید به ارزش طبیعت و بوم پی برده و با نگاهی جامع‌تر برای حفظ محیطزیست و سلامت انسان‌ها نسبت به صنعت اولویت قائل شده و توجه و تأکید ویژه‌ای بر انرژی‌های پاک (مانند احداث نیروگاه‌های بادی بجای نیروگاه‌های برق - آبی)، تقویت منابع آب زیرزمینی از طریق آبخیزداری و ایجاد سدها و بندهای متعدد و کوچک بجای احداث سدهای عظیم، آب، هوا و زمین پاک و نسل سالم کند. دانش‌آموزان باید حفظ طبیعت را جزء رسالت اصلی خویش تلقی کرده و به طبیعت احساس تعلق داشته باشد بگنجانند. در نهایت یافته‌های پژوهش نشان داد که در کتب مطالعات اجتماعی ۲۳ مورد به مؤلفه رفتار بوم‌شناختی اشاره شده که بیشترین فراوانی آن مربوط به مشارکت بوم‌شناختی و رفتارهای محیطزیستی شخصی (۳۴/۷۸) و کمترین مورد هم در عضویت در انجمن‌های محیطزیستی و تسهیم دانش بوم‌شناختی (۴/۳۴) مشاهده می‌گردد. آموخته‌ها، دانش و نگرش‌های بوم‌شناختی ما باید به عمل تبدیل شده و در زندگی روزمره و رفتار فردی و اجتماعی ما بازتاب یابد. تا زمانی که دانش و نگرش ما به سطح رفتار شهروند بوم‌شناختی نرسیده باشد، فرایند تربیت شهروند بوم‌شناختی به‌طور کامل تحقق نیافته است. در واقع سطح دانش بوم‌شناختی و نگرش بوم‌شناختی مبنایی برای رسیدن به رفتار شهروند بوم‌شناختی است. آنچه در این زمینه قابل تأمل است نقش و اثری است که نظام‌های آموزشی در بروز رفتارهای بوم‌شناختی در دانش‌آموزان از همان روزهای آغازین آموزش رسمی از طریق محتوا و کتاب درسی باید مدنظر قرار دهند. اگرچه در کتاب مطالعات اجتماعی به مشارکت بوم‌شناختی و رفتارهای محیطزیستی شخصی تا حدی بیشتر توجه شده است ولی در محتوای کتاب‌های آموزشی مطالعات اجتماعی توجه به تسهیم دانش بوم‌شناختی در سطح پایینی قرار دارد. یافته‌های این بخش از پژوهش با یافته‌های کلی (۲۰۱۲)، جاگز و مارتینسون (۲۰۱۰)، و دابسون (۲۰۱۱)، همسوئی دارد. کلی (۲۰۱۲)، در پژوهش خود با عنوان تربیت شهروند بوم‌شناختی از طریق یادگیری خدمات‌رسانی به این امر اشاره دارد که از طریق یادگیری خدمات‌رسانی، دانش و نگرش بوم‌شناختی بهتری در دانشجویان شکل می‌گیرد که این امر منجر به شکل‌گیری رفتار شهروند بوم‌شناختی در یادگیرندگان می‌شود. با توجه به اینکه در یادگیری خدمات‌رسانی مشارکت عنصر اصلی یادگیری است، تسهیم دانش بیشتری یادگیرندگان اتفاق می‌افتد که بر کیفیت یادگیری تأثیر می‌گذارد. از دیدگاه دابسون (۲۰۱۱)،

شهروند بوم‌شناختی اشاره دارد. علیزاده اقدم و همکاران (۲۰۱۶)، معتقدند که در آموزه‌های دینی و اسلامی تأکید زیادی بر نحوه تعامل درست انسان با طبیعت شده است و انسان مدرن با دستکاری غیراصولی در این روابط چالش‌های زیادی را برای خود ایجاد کرده است.

تأمل در یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که در کتب مطالعات اجتماعی ۲۱ مورد به مؤلفه معرفت و دانش بوم‌شناختی اشاره شده که بیشترین فراوانی آن مربوط به سواد محیطزیستی (۳۳/۳۳) و نحوه ارتباط انسان با انسان (۳۳/۳۳) است و کمترین فراوانی به نحوه ارتباط انسان با طبیعت (۱۴/۲۸) و دانش بحران‌ها و پیامدهای محیطزیستی (۱۴/۲۸) می‌باشد. دانش نحوه ارتباط انسان با طبیعت و دانش بحران‌ها و پیامدهای محیطزیستی به‌عنوان یکی از ابعاد معرفت و دانش بوم‌شناختی چندان مورد توجه برنامه درسی مطالعات اجتماعی قرار نگرفته است. در سند برنامه درسی ملی نیز که یکی از اسناد بالادستی نظام آموزشی و راهنمای عمل دست‌اندرکاران تربیتی است، نیز رابطه انسان با خلقت (طبیعت و غیره) به‌عنوان یکی از ۴ ساحت اصلی تعلیم و تربیت عنوان شده است (ص ۱۵) و ارزش قائل شدن برای مخلوقات هستی و محیطزیست از شایستگی‌های اخلاقی پایه دانش‌آموزان ذکر شده است (ص ۱۶). نقصان توجه به نحوه ارتباط انسان با طبیعت و دانش بحران‌ها و پیامدهای محیطزیستی در مطالعات اجتماعی دوره متوسطه باید مورد بررسی دقیق قرار بگیرد. همسو با یافته‌های پژوهش حاضر، مطالعات هووانگ و همکاران (۲۰۱۶) نشان داد که خیلی از نظام‌های آموزشی نتوانسته‌اند شهروند بوم‌شناختی را به‌عنوان یک دیسیپلین یا یک مطالعه بین‌رشته‌ای در برنامه‌های درسی خود بگنجانند. یافته‌های پژوهش نشان داد که در کتب مطالعات اجتماعی ۱۹ مورد به مؤلفه نگرش و باور بوم‌شناختی اشاره شده که بیشترین فراوانی آن مربوط به احساس مسئولیت در برابر طبیعت و عناصر آن (۳۶/۸۴) و کمترین مورد هم در احساس تعلق بوم‌شناختی (۱۰/۵۲) مشاهده می‌گردد. همسو با یافته‌های پژوهش، پژوهش مید (۲۰۱۳)، با عنوان ارتقا شهروندی بوم‌شناختی پایدار در میان دانشجویان، به این نکته اشاره داشت که نهادینه کردن و ترویج شهروندی بوم‌شناختی می‌تواند تعهد قوی‌تری به ارزش‌های شهروندی، احساس مسئولیت نسبت به طبیعت و عناصر آن در دانشجویان ایجاد کند. در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول چندان توجهی به احساس تعلق بوم‌شناختی نشده است و این امر باید مورد بررسی قرار گیرد. همسو با

شهروندان بوم‌شناختی تسهیم و اشتراک دانش بخصوص دانش بوم‌شناختی و محیط‌زیستی را رسالت اصلی خویش می‌دانند و شهروندی بوم‌شناختی بر این اصل اساسی متکی است که رفتارهای مبتنی بر نوع‌دوستی و ارزش‌های شهروندی می‌توانند با ارزش‌تر و تأثیرگذارتر از رفتارهایی باشند که صرفاً با انگیزه‌های پولی یا منافع شخصی ایجاد می‌شوند. در محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی این دوره به عضویت در انجمن‌های محیط‌زیستی هم توجه نشده است. در تربیت شهروند بوم‌شناختی باید به دانش‌آموزان به عضویت در انجمن‌های محیط‌زیستی بها داده شود. یافته‌های پژوهش با یافته‌های علیزاده اقدم و همکاران (۲۰۱۶) و کولادو و آکسورا (۲۰۰۶)، همسوست. در پژوهش کولادو و آکسورا (۲۰۰۶)، در تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی اسپانیا در رابطه با مؤلفه‌های تربیت شهروندی دموکراتیک به این نکته اشاره شده است که برنامه‌های درسی اسپانیا در توجه به مشارکت، مسئولیت‌پذیری و توجه به عضویت دانش‌آموزان در انجمن‌های محیط‌زیستی موفق بوده ولی در رابطه با حقوق بشر و مؤلفه‌های آن نارسائی‌هایی وجود دارد.

شهروند بوم‌شناختی به‌طور مستقیم مورد اشاره قرار نگرفته است و بررسی مؤلفه‌های شهروند بوم‌شناختی در کتاب مطالعات اجتماعی نشان می‌دهد که توجه به مؤلفه‌های شهروند بوم‌شناختی چندان در محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی مورد توجه واقع نشده است. لذا بازنگری در طراحی محتوای درس مطالعات اجتماعی و گنجاندن درس شهروند بوم‌شناختی چه به‌صورت یک درس مستقل، یا به‌صورت یک درس بین‌رشته‌ای و ... می‌تواند دانش، نگرش و رفتار بوم‌شناختی دانش‌آموزان را ارتقا دهد. با توجه به اینکه در نظام آموزشی ایران که مبتنی بر فلسفه اسلامی است توجه ویژه‌ای به ارتباط انسان با انسان و انسان با طبیعت وجود دارد و مورد تأکید اندیشه‌های اسلامی است، سیاست‌گذاران آموزشی می‌توانند در بازنگری برنامه درسی در راستای تقویت و نهادینه‌سازی نگرش شهروند بوم‌شناختی از مبانی دینی این کار بهره‌زیادی ببرند. اگرچه این پژوهش معطوف به دوره اول متوسطه بود ولی پیشنهاد می‌شود که محتوای دوره‌های تحصیلی دیگر نظیر دوره ابتدایی و متوسطه و حتی محتوای یک پایه تحصیلی هم مورد بررسی قرار بگیرد.

References

- Alizadeh Aghdam, MB, Bani Fatemeh H, Abbaszadeh M, Soltani Bahram, S. (2017). "Study of the role of mass media in the realization of ecological citizenship (Case study: citizens of Tabriz)". *Urban Sociological Studies*, 6 (21), 53-82. [In Persian]
- Alizadeh Aghdam, MB, Bani Fatemeh, H, Abbaszadeh, M, Soltani Bahram, S. (2016). "Moral intelligence is a tool for explaining ecological citizenship (a case study of the citizens of the metropolis of Tabriz)". *Bioethics Journal*, 6(19), 153-125. [In Persian]
- Beheshti, S (2007). "Citizenship Indicators in the Social Science Books of the Theoretical High School. *Journal of Social Science Education Development*", 35. 29 - 41. [In Persian]
- Brown P. G. (2016). "The unfinished journey of ecological economics: toward an ethic of ecological citizenship. Beyond Uneconomic Growth: Economics" *Equity and the Ecological Predicament*, 15. 323-346.
- Collado, M., De La Caba & Lopez Atxurra, R. (2006). "Democratic citizenship in textbooks in Spanish primary curriculum". *Journal of curriculum studies*, 38(2), 205-228.
- De Young R. (1985-1986). "Encouraging environmentally appropriate behavior: the role of intrinsic motivation" *Journal of Environmental Systems*, 15(4), 281-92.
- Dobson, A. (2000). "Ecological citizenship: a disruptive influence? In *Politics at the Edge*" Education Sciences, Palgrave Macmillan, London. 41(9), 40-62.
- Dobson A. (2003). "Citizenship and the Environment". Oxford England: OUP.
- Dobson A. (2011). "Sustainability Citizenship". GreenHouse: Weymouth, United Kingdom.
- Evans D. (2011). "Consuming conventions: sustainable consumption, ecological citizenship and the worlds of worth". *Journal of Rural Studies*, 27(2), 109-115.
- Huang, N. Z., Zhong, J. M., & Deng, S. (2016). "Vision of Curriculum and teaching from Ecological Sustainability".

- In MATEC Web of Conferences, EDP Sciences, 63(2), 50 – 68.
- Imanzadeh A; Salhshouri A; Mirzaei, R. (2013). “An Introduction to the Philosophy of Education with an emphasis on the views of Muslim thinkers”. Hamedan: Bouali University Press. [In Persian].
- Imanzadeh, A. (2020). *Gilles Deleuze's poststructuralism and education*. Tabriz: Tabriz University Press. [In Persian]
- Jagers, S. C., & Martinsson, J. “(2010). *The Value of Citizenship–Ecological Citizens and Pro-Environmental Behaviour*”. University of Gothenburg.
- Jordan ,R. ,Singer ,F. ,Vaughan ,J. ,& Berkowitz ,A. (2009). “What should every citizen know about ecology”? *Frontiers in Ecology and the Environment* , 7(9), 495-500.
- Karatekin, K., Salman, M., & Uysal, C. (2019). “Comparison of Ecological Citizenship Levels of Teacher Candidates Studying at Different Departments”. *Kastamonu Education Journal*, 27(4), 1747 – 1761.
- Kelly Jennifer R, Abel Troy D. (2012). “Fostering Ecological Citizenship: The Case of Environmental Service-Learning in Costa Rica”. *International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning*; 6(2), 1 – 19.
- Livers , S., Serra , P. and Watson , J. (1986). “Religion and visiting hospitalized old people: sex differences”. *Psychological Reports* , Vol. 58 (3), 96 - 118.
- Mead, M Emily. (2013). “Promoting Lasting Ecological Citizenship among College Students”M. A. Thesis in Environmental Policy Design, Lehigh University
- Qaltash, A. (2012). “Citizenship education (approaches, perspectives and curriculum)”. Tehran: Yadvare ketab publication. [In Persian].
- Ramsey, J. M., Hungerford, H. R., & Volk, T. L. (1992). “Environmental education in the K-12 curriculum: Finding a niche”. *The Journal of environmental education*, 23(2), 35-45.
- Smith, G. A., & Williams, D. R. (Eds.). (1999). “Ecological education in action”: *On weaving education, culture, and the environment*. SUNY Press.
- Smith , M. (1998). “Ecologism: towards ecological citizenship”. (Milton Keynes: University Press).
- Spannring , R. (2019). “Ecological citizenship education and the consumption of animal subjectivity”. *Education Sciences* , 9 (1), 41 – 55
- Stevenson N. (2014). “Cultural Citizenship Cosmopolitan Questions”. Translated by Afshin Khakbaz. 1st ed. Tehran: Tisa Publication. 161 – 178.

COPYRIGHTS

© 2022 by the authors. Licensee PNU, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY4.0) (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>)